

İç Savaşın İhracata Olan Etkisi: Türkiye ve Suriye Üzerine Bir İnceleme

The Impact of the Civil War on Exports: A Study on Türkiye and Syria

Doktora Öğrencisi Burak KILIÇ ¹

Öz

Ekonomik kalkınmanın belirleyicileri; ekonomik, siyasal, yönetsel, hukuki, kurumsal ve sosyo-kültürel faktörlerdir. Bu çalışmada ekonomik kalkınmanın bir belirleyicisi olan ekonomi boyutunun ihracat ve ithalat yönü ele alınmaktadır. Ülkeler düşük maliyetli mal üretimi ve ihracı veya başka ülkelerde üretilmiş yüksek maliyetli malları yürürlükteki mevzuat çerçevesinde satın alma yoluna giderek refah düzeyinin artmasını sağlar. Bu sebeple uluslararası ticaret ülkeler için oldukça önemlidir. Şüphesiz savaş şartlarından en fazla etkilenen boyut bir ülkenin ekonomisidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaş devam eden Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yöntem olarak genel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları neticesinde, Türkiye-Suriye arasında kusursuz kabul edilemeyecek dış ticaret faaliyetlerinin iç savaş sonrasında ihracatın daha da dalgalı bir hal almış olduğu ve Suriye'deki iç savaşın Türkiye'yi sadece ekonomik olarak etkilemediği sonucuna varılmıştır. Çalışmanın Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarındaki literatüre katkı sağlayacağı ve bu alanda çalışacak olanlara veri oluşturacağı beklenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, iç savaş, ekonomik kalkınma, Suriye

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Determinants of economic development are economic, political, administrative, legal, institutional, and socio-cultural factors. In this study, the export and import aspects of the economic dimension, which is a determinant of economic development, are discussed. Countries increase welfare by producing and exporting low-cost goods or purchasing high-cost goods produced in other countries within the framework of current legislation. For this reason, international trade is essential for countries. Undoubtedly, the dimension most affected by war conditions is the economy of a country. This study aims to reveal the foreign trade relations between Türkiye and Syria, which is Türkiye's border neighbor and currently has a civil war. The general screening method was used as a method. As a result of the research findings, it was concluded that the foreign trade activities between Türkiye and Syria, which cannot be considered perfect, have become even more volatile after the civil war and that the civil war in Syria did not only affect Türkiye economically. It is expected that the study will contribute to the literature in the fields of Political Science and International Relations and will provide data for those who will work in this field.

Keywords: Foreign trade, civil war, economic development, Syria

Paper Type: Research

Giriş

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaşın devam ettiği Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu

¹Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, brk.klc.92@gmail.com

Atf için (to cite): Kılıç, B. (2023). İç savaşın ihracata olan etkisi: Türkiye ve Suriye üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 185-197.

çalışmanın metodolojisi genel tarama modelidir. Suriye iç savaşının literatür taraması neticesinde ülkemizi ekonomik olarak etkilemiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı geçmişten günümüze kadar olan Türkiye-Suriye dış ticaretini incelemiş olmasıdır. Araştırmanın konusu Türkiye-Suriye arasındaki ihracat ilişkisi ile sınırlandırılmıştır. Başka ülke veya ekonomik bir değişken çalışmaya dâhil edilmemiştir. Literatürdeki diğer araştırmaların sonuçları da bu çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Suriye'deki iç savaş ülkemizi ekonomik olarak oldukça etkilemiştir. Daha önceki yapılmış olan araştırmalar genellikle barışın nasıl sağlanacağı, iç savaşın nasıl son bulacağı üzerine öneriler, bölgesel güçler, göç, savaşın nedenleri ve sonuçları, ekonomiye etkisi kapsamındadır. Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farkı ve araştırılmasına ihtiyaç duyulmasındaki maksat, konuyu daha spesifik olarak ele almaktır.

Suriye iç savaşının hala sonuç doğurduğu ve diğer ülkeleri de etkilediği düşünüldüğünde, bu çalışmanın güncel bir konu olması da Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatürü açısından oldukça önemlidir. Bu durum ülkemizi ihracat kapsamında etkilemesinin yanı sıra güvenlik, göç vb. birçok sorun ile karşı karşıya da getirmiştir.

Orta Doğu; Türkiye'yi de içinde alan ve oldukça geniş bir bölgeye yayılan, uzun senelerdir savaş ve düzensizlikler içinde bunalmış ve hala da boğuşmaya devam eden, ilk medeniyetlerin de beşiği olan bir coğrafyadır. Coğrafi konum, tarihin her safhasında uluslararası ilişkilerin belirlenmesi konusunda oldukça önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi konum; doğal kaynaklar, coğrafi şartlar ve bu faktörlerin sunduğu imkânların bütünüdür. Uluslararası ortamın işleyişi ve bölgedeki güç mücadelesinde coğrafi konum oldukça önemli bir husustur. İbn-i Haldun "coğrafya kaderdir" sözü bulunan yerin coğrafi koşullarının, üzerindeki insanların yaşamına, yaşamının her noktasına etki etmesini anlatmaktadır. Söz konusu bölgenin Orta Doğu olması İbn-i Haldun'un bu sözünü daha da anlamlı kılmaktadır.

Ülkeler uluslararası alanda pazar paylarını arttırmak için ihracat yoluna gitmektedirler. Bu çalışmada, Suriye'de meydana gelen iç savaşın Türkiye-Suriye arasında olan ihracata etkisi ele alınmıştır.

1. Literatür Taraması

Reçber ve Ayhan (2013)'in "Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri" üzerine yapmış oldukları çalışmada, iç savaşın sonuçlarından Hatay ilinin ve halkının siyasi ve ekonomik olarak oldukça etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Karakoyun vd. (2013)'nin "Suriye Krizinin Türk Dış Ticaretine Etkisi" üzerine yapmış oldukları çalışmada, Suriye'de devam eden iç savaşın, dış ticaret başta olmak üzere, birçok alanda sosyal ve ekonomik açıdan Türkiye'yi ve Suriye sınırında yer alan illeri olumsuz yönde etkilediği, sınır illerindeki yatırımların aksamasına sebebiyet olduğu sonucuna varılmıştır.

Bulut (2014)'ün "Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticaretindeki Gelişmeler" üzerine yapmış oldukları çalışmada, 1969-2012 yılları arasında iki ülke arasındaki ticareti incelemiştir. Suriye'de devam etmekte olan iç savaşın, zaten zayıf durumda olan Türkiye Suriye dış ticaretini daha da kötüleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Çağlar (2014)'in "2011 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi" üzerine yapmış olduğu çalışmada, iç savaşın her iki ülkenin karşılıklı yaptırımları beraberinde getirmesine sebebiyet verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kılıç vd. (2015)'nin "Suriyelilerin Ekonomik Etkisi: Kilis İli Örneği" üzerine yapmış olduğu çalışmada, Suriyeli göç dalgasının Kilis ilini sınırda da yer almasından dolayı birtakım sosyal, siyasi ve ekonomik olarak etkilediği sonucuna varılmıştır.

Göçer ve Çınar (2015)'ün "Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri" üzerine yapmış olduğu çalışmada, bölgede yaşanan gelişmelerin, Türkiye'nin Mısır, Libya, Suriye ve Tunus'la olan ekonomik ilişkilerini önemli ölçüde olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Suriye ve Türkiye arasındaki Suriye iç savaşı sonrasına ilişkin literatür incelendiğinde, şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Kaypak ve Bimay (2016)'ın "Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği" üzerine yapılan çalışmada, iç savaşın Batman ilini ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda etkilediği sonucuna varılmıştır.

Altundeğer ve Yılmaz (2016)'ın "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası" üzerine yapmış oldukları çalışmada, Arap Baharından sonra Suriye'deki durumun meydana getirdiği istikrarsızlığın Türkiye'yi doğrudan ve dolaylı olarak etkileyeceği sonucuna varılmıştır. Arap Baharının etkisiyle Suriye'de başlamış olan savaşın Türkiye'yi olumsuz etkilediğine değinilmiştir. Bölgedeki istikrarsızlık iki ülke arasındaki ilişkileri her anlamda etkilemiştir.

Özdemir (2017)'in "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri" üzerine yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin "açık kapı" politikası sebebiyle hiçbir Suriyeli vatandaşı göndermemiş olduğu ve bu durumun Türkiye'de bazı ekonomik ve göç sorunlarının yaşanmasına sebebiyet vermiş olduğu sonuna ulaşılmıştır.

Atlıoğlu (2018)'nin "Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma" başlıklı araştırmasında toplumsal kimlikler, sosyo-ekonomik statüler, psikolojik faktörler, dış müdahalecilik ve devlet otoritesinin parçalaması gibi seçilmiş değişkenler ile çatışmanın başlaması ve yayılması arasındaki ilişkiler müzmin toplumsal çatışma teorisi dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Çatuk ve Aydın (2019) Suriye'deki iç savaşın Güneydoğu Anadolu Bölgesinde dış ticarete etkisini analiz etmiştir. Savaştan ticaretin olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Türkiye ve Suriye'nin Jeopolitik Konumu, Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma Teorisi

Türkiye; 36⁰-42⁰ kuzey enlemler ile 26⁰-45⁰ doğu boylamları arasında yer alan bir ülkedir. Türkiye aynı zamanda denizlere, kıtalara, ticaret yollarına, boğazlara, yer şekillerine, yer altı ve yer üstü kaynaklarına, akarsulara, nehirlere, yükseltilere sahip, Asya ve Avrupa kıtasını da birbirine bağlayan bir ülkedir. Türkiye'nin sahip olduğu bütün bu ve benzeri özellikler ülkenin komşuları ile ekonomik beraberliklerini, politikalarını (Göney, 1993; Günel, 1994), mücadelelerini, tarihini, kültürünü, (İlhan, 1989), turizmini, kültürel etkileşimini, ulaşımını etkilemektedir. Türkiye'nin deniz ve kara sınırları olmak üzere sekiz adet sınır komşusu bulunmaktadır. Batısında Yunanistan ve Bulgaristan; doğu sınırında Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran; güney sınırında ise Irak ve Suriye yer almaktadır (Türkiye Coğrafya Kurumu, 2020).

Türkiye, Asya ile Avrupa arasında adeta bir köprü görevinde olan bir Avrasya ülkesidir. Başka bir ifade ile Türkiye sahip olduğu konumu itibarıyla Avrasya coğrafyasında ve Avrasya'daki güç mücadelesinde kilit bir devlettir. Bulunduğu konumun baş aktörlerinden biri olarak kabul edilebilir. Türkiye Orta Doğu'daki muvazaneyi değiştirme kabiliyetiyle Avrasya'daki iktidar mücadelesini etkileyebilecek güçte ve konumda bir ülkedir. Dolayısı ile Türkiye sıradan bir ülke olmaktan ziyade bölgede söz sahibi bir ülke olarak kendini göstermektedir (Brzezinski, 2005: s. 61).

Türkiye önemli güzergâhlar üzerinde yer alan bir devlet olarak dikkat çekmektedir. Bu yollardan biri, öncelerden beri birçok uygarlığın adeta merkezi olmuş Akdeniz ülkeleri ile Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu Asya ve Güney Asya ülkelerini birbirine bağlayan “İpek Yolu” ya da “Baharat Yolu” olarak bilinen yoldur. Bugün bu güzergâhın yerini modern yollar (karayolu, demiryolu) almıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, deniz ulaşımı açısından da oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz’i Marmara, Ege ve Akdeniz üzerinden okyanuslara bağlayan önemli deniz yollarıdır. Bu yollar deniz ulaşımını ve deniz ticaretini canlandırarak ülke ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır (Yazıcı ve Koca, 2018: s. 4). Türkiye’nin nüfusu her geçen sene daha da artmaktadır. 2018 senesi itibarı ile Türkiye’nin nüfusu 82.319.724 olarak ölçülmüştür. Türkiye’nin gayrisafi yurtiçi hasılası 766.509 milyar dolardır (The World Bank, 2018); yoksulluk oranı ise 13,5 olarak ölçülmüştür (The World Bank, 2017). Nüfus, zamanla değişen canlı, sosyal (toplumsal) bir olgudur. 2016 senesinde Türkiye’de ikamet izni ile bulunan yabancıların ilk 10 ülke dağılımına bakıldığında; Irak vatandaşları 55.983 kişi ile birinci sırada, Suriye vatandaşları 48.738 kişi ile ikinci sırada, Azerbaycan vatandaşları 39.184 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016).

Günümüzde ise iç savaştan dolayı Türkiye’ye gelen Suriyeli sayısı 3.658.250 olmuştur. Türkiye’de Suriyelilerin Türk vatandaşı nüfusuna oranla en yoğun bulunduğu il Kilis’tir (Mülteciler Derneği, 2019). Suriye kuzey yarımkürede, 320-370 kuzey enlemleri ile 350-420 doğu boylamları arasında bulunan ve Asya, Avrupa ve Afrika bölgelerinin birleştiği bir konumda yer alan bir ülkedir. Ülkenin resmi adı El Cumhuriyetü’l-Arabiyye es-Suriye’dir. Suriye’nin kuzeyinde Türkiye Cumhuriyeti; doğu ve güneydoğusunda Irak; güneyinde Ürdün; güneybatısında İsrail; batısında İran ve Akdeniz bulunmaktadır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı).

Suriye, yer aldığı jeopolitik konum gereği oldukça önemli stratejik bir mevkidedir. Suriye’nin konumu stratejik olarak değerlendirilirse, kuzeyde Türkiye Cumhuriyeti ile güneyde petrol devi Arap Yarımadası arasındaki bağlantıyı sağlaması ve direkt batıya Irak ile Mısır arasındaki geçişi sağlaması açısından oldukça önemli bir güzergâhta olduğunu söylenebilir. Ayrıca Suriye Arap ve İslam dünyasında birçok yeni fikrin ve hareketin çıkış noktası olmuştur. Kültürel, dini, entelektüel yönlerden bir merkez haline gelmesi Suriye’nin konumu ile özellikle coğrafi konumu ile ilgili bir durumdur. Suriye’nin siyasi fikir, hareket ve akımların merkezi konumunda yer alması, Suriye’nin kültürel ve entelektüel anlamda bölgedeki önemli bir merkez olduğuna da işaret etmektedir (Erciyes aktaran Ayrancı, 2006). Bu sebeplerden ötürü Suriye, Orta Doğu’da hem bir çatı noktası üzerinde yer almakta hem de bölgenin giriş kapısı kısmında bulunmaktadır. Suriye’nin oldukça önemli olan bu konumu Orta Doğuyu derinden etkileyen birden fazla fikir, akım ve hareketin temellerinin bu bölgede imza atılmasına zemin hazırlamıştır. Suriye’nin, Akdeniz’e kıyısı olması bir kıyı ve kenar devleti olarak, Akdeniz’den kıta içlerine denizden girişi sağlayabilme olanağı bakımından oldukça önemli bir coğrafi konumda yer almasını sağlamıştır (Cömert aktaran Sağlam, 2006).

Suriye’deki karışıklık ya da iç savaş günleri öncesine kadar yani 2011 yılı öncesine kadar Suriye’nin nüfusu 21 milyonu (The World Bank) aşmış bulunuyordu. Suriye nüfusu etnik, dini ve kültürel bakımdan oldukça çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Suriye nüfusunun dini yapısının en büyük bölümünü Sünni Müslümanlar oluştururken bunun yanında Nusayriler, Dürziler, İsmaililer, Hristiyan ve Yahudilerde bu bölgede varlığını göstermektedir. Bu cümlelerden de çıkarılabileceği üzere Suriye, biden fazla dini, etnik ve azınlık gruba ev sahipliği yapmıştır.

Bu zümrenin Suriye nüfusu içindeki oranları incelendiğinde Sünni Müslümanlar %75 ile en büyük grubu olduğu görülmektedir. Nusayriler %12, Dürziler %3, İsmaililer %1,5 oranlarına sahiptir. Suriye’nin etnik yapısı ise %77-83 Arap, %7-8 Kürt, %5-6 Türkmen, %2 Ermeni, %1 Çerkez, %1 diğerleri şeklindedir. Aynı zamanda ülkede az miktarda da olsa Yahudi nüfusta bulunmaktadır (Koyuncu, 2016).

2011’de başlayan iç savaş zamanla daha da ateşlenmiş ve içinden çıkılmaz, karşı koyulamaz bir hal almıştır. Fakat bu durum sadece Suriye’nin yakın dönemde yaşamış olduğu siyasi konjonktürden (ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda istatistiklerden, olgulardan, nesnel durumlardan yararlanarak olayların gelecekteki gelişmeleriyle ilgili kestirim) kaynaklanmamakta ve birden fazla etkeni bünyesinde barındırdığı belirtilmektedir. 2011’den bu yana devam eden iç savaş tüm Dünya’nın odak noktası olmuştur. Arap Baharının Suriye ayağı olarak kabul edilen bu iç savaşın zaman içinde çok daha büyük bir şekilde olduğu ve nedenlerinin daha derin sebeplere sahip olduğu da anlaşılmıştır. Gerek muhalif gerekse rejim yanlısı olarak savaşan grupların nitelikleri ve amaçları incelendiğinde bu durum daha net bir biçimde görülebilmektedir. Suriye’deki Otokratik (tek bir siyasal partinin gücü elinde bulundurması) yönetimler, yönetimin halk üzerindeki etkileri günümüzde yaşanan problemlerin en büyük ve en önemli sebebi olarak dikkat çekmektedir. Bu problemlerin başında Alevi–Sünni çatışması gelmektedir. Halkın büyük kısmını oluşturan Sünniler için Suriye’nin batısında bulunan ve genellikle çiftçilik ile geçimlerini sağlayan bir azınlık grubu olan Alevilerin özerklik kazanması, bunun da ötesinde, çeşitli bölgelerde güvenlik güçleri olarak silahlandırılmaları büyük bir rahatsızlık oluşturmuştur. Zamanla Sünniler orduda söz hakkı elde etmeye başlamışlardır. Ardı arkası kesilmeyen darbeler Sünniler arasında da uyuşmazlıklara sebebiyet vermiştir ve bu durum Alevilerin güçlenmesine yol açmıştır. 2000 yılında Hafız Esad’ın ölümü ile iktidara geçen oğlu Beşşar Esad kıyaslandığında umut verir bir tavırla vazifesine başlamıştır. Halka çeşitli vaatlerde bulunan ve birçok reform yapacağını söyleyen Beşşar Esad, her ne kadar kısa bir süre bu sözlerinin arkasında durmuş olsa da çok geçmeden o da babasının yolundan gitmeye ve sözlerini tutmamaya başlamıştır. Ekonominin içinde bulunduğu kötü durumla birlikte baskıcı, otokratik bir yönetime maruz kalan halk yer yer çeşitli başkaldırılarda/isyanlarda bulunmuştur. Arap Baharı (Arap Baharı, 2010 yılında başlamış olan ve bugün de süren, Arap Dünyasında yaşanan halk hareketlerine verilmiş olan ortak bir isimdir. Arap Baharı; Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları isteklerinden meydana gelmiş olan; bölgesel, toplumsal ve siyasi-silahlı bir harekettir.) ise bu başkaldırılar için bir milat olmuştur. 2011 yılında Dera’da başlayan gösteriler kısa sürede ülkenin geneline yayılmış, yönetimin bu gösterileri şiddetle bastırmayı tercih etmesinden sonra yani orantısız güç kullanmasıyla da bu durum bir iç savaşa dönüşmüştür (Özdemir, 2016: s. 81-102). Suriye iç savaşının sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Fransız mandası, Baas Partisi ve Hafız Esad, Beşşar Esad, ekonomik nedenler, sosyal nedenler, siyasi nedenler, psikolojik faktörler, rejimin politik baskıları, bölgesel ve küresel güçler, Sünni–Alevi çatışması...

Bütün bu söz edilenler beş yıldan daha fazla bir süredir devam eden Suriye iç savaşının sadece Arap Baharı’nın getirmiş olduğu halk hareketinin bir parçası olmadığını, aksine çeşitli sosyal ve politik nedenlerin, dış etkenlerin ve Suriye tarihinin bir birleşimi olarak meydana geldiğini göstermektedir.

Azar, iç ve dış faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan dinamiklerin etkisiyle derinlemesine bölünmüş toplumlarda oluşan çatışmaları ifade etmek amacıyla müzmin toplumsal çatışma teorisi terimini kullanmıştır. Azar’a göre (Edward Azar’ın Müzmin Toplumsal Çatışma Teorisi) müzmin toplumsal çatışmalar ilk olarak ırk, etnisite, din ve kültür bazlı olarak derinlemesine ayrılmış heterojen (ayrı türden) ve çok kimlikli toplumlarda yaygın olarak meydana gelmektedir (Azar, 1990: s. 7; Azar ve Haddad, 1986: s. 1339). Müzmin toplumsal çatışmanın doğuşunu hazırlayan şartların ikincisi temel insan ihtiyaçlarının (giyinme, beslenme, barınma) karşılanamamasıdır. Yani bu iki durumda da çatışmalar kaçınılmazdır. Bununla beraber Azar temel ihtiyaçların karşılanması veya karşılanmamasında devletin oldukça önemli bir rol oynadığını ve böylece devlet yapısının müzmin toplumsal çatışmanın ortaya çıkışını hazırlayan koşullardan biri haline geldiğini belirtmektedir. Müzmin toplumsal çatışmanın ortaya çıkmasını hazırlayan şartları, çok kimlikli toplum, temel insani ihtiyaçlar (gıda, giyim) ve devletin rolü gibi (ekonomik, siyasi, sosyal, hukuki) iç dinamikler ile sınırlandırmakta, iç siyasete etki eden uluslararası bağlantıları da çatışmanın bir kısmı olarak nitelendirmektedir. Uluslararası sistemdeki aktörlerle kurulan ilişkiler, devletin

işlevini/işleyişini ve ülke içindeki sosyal ve politik kurumsallaşmayı/kurumsal kimliği direkt kendi bünyesi altına alabilmektedir (Azar, 1990: s. 7-14).

Edward Azar, müzmin toplumsal çatışmaları uzun bir döneme yayılmış ve belli dönemlerle açık savaflara/çatışmalara dönüşebilen karşılıklı düşmanca etkileşimler olarak tanımlamaktadır (Azar vd., 1978: s. 50-51).

Azar, örtülü çatışmanın etkin hale gelmesine sebep olan etkenleri kendi içinde gruplandırmıştır:

1. Toplumsal Grupların Eylem ve Stratejileri
2. Devletlerin Eylem ve Stratejileri

Azar, örtülü çatışmanın etkin hale gelmesini tetikleyen ilk faktörün toplumsal grupların eylem ve stratejileri olduğunu belirtmiştir. Azar'a göre örtülü çatışmanın etkin hale gelmesini ateşleyen ikinci faktör ise devletlerin eylem ve stratejileridir. Azar, son olarak her sosyal kesimin sahip olduğu deneyimler, korkular, kültürler ve inançlar hem devletin hem de toplumsal aktörlerin davranışlarının arkasındaki algıları ve motivasyonları etkilediğine de dikkat çekmektedir.

Deneyimler, korkular ve inanç grupları, karşılıklı olarak olumsuz izlenim geliştirme yoluyla toplumsal çatışmaları kalıcı bir hale getirmekte ve müzmin toplumsal çatışmayı da güçlendirmektedir. Azar'a göre müzmin toplumsal çatışmanın meydana geldiği toplumlarda hem devletin kurumsal yapısı üzerinde hem de toplumsal gruplar üzerinde oldukça büyük bir yıkıma yol açacağını açıklamaktadır (Azar, 1990: s. 14-15).

Buradan hareketle; Ramsbotham, Azar'ın müzmin toplumsal çatışma teorisiyle ortaya koymuş olduğu söylemlerin 2000'li senelere geldiğinde dahi hala geçerliliğini koruduğunu ifade etmiştir (Ramsbotham, 2005: s.118-126; Ramsbotham vd., 2011: s. 99-111).

Sınır komşumuz olan Suriye'de yaşanan bu olumsuzluklardan Türkiye Cumhuriyeti gerek ekonomik gerekse demografik anlamda oldukça etkilenmiştir. İç savaştan önce başlayan Suriye'den Türkiye'ye dış göç savaş sırasında ve sonrasında da artarak devam etmiş ve bu durum Türkiye'nin sosyal yapısını da oldukça etkilemiştir. Ayrıca Suriye'deki iç savaş hali Türkiye'nin ihracatını ve iki devlet arasındaki ticaret yoğunluğunu da daraltmıştır.

2.2. İhracat Kavramı ve Serbest Ticaret Anlaşması

Gelişmekte olan ülkeler hatta gelişmiş ülkelerde dâhil ihracatlarını sürekli olarak artırma eğilimindedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynaklarının (sınırlı) arttırılması için daha fazla ihracat yapma arzuları, ekonomi politikalarının en öncelikli çabaları arasında yer almaktadır (Takım, Ersungur, 2010: s. 289).

Bir ürünün, İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatına uygun biçimde Türkiye gümrük alanı dışına veya serbest bölgelere çıkartılmasını ya da Müsteşarlıkça ihracat (dış satım) olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemler ihracat olarak tanımlanmaktadır. İhracatçı ise ihraç edeceği mala göre ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine üye olan, vergi numarasına sahip gerçek veya tüzel kişiler ile tüzel kişilik statüsüne sahip olmamakla birlikte yürürlükteki mevzuat maddelerine dayanılarak hukuki tasarruf yapma imkânı (hukuki işlem) tanınan ortaklıkları belirtmek için kullanılan ifadedir (Kaya, 2009: s. 5).

İhracat; “Bir malın, yürürlükteki ihracat mevzuatı ile gümrük mevzuatına uygun şekilde Türkiye gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veyahut Müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemleri” olarak tanımlanmaktadır (İhracat Yönetmeliği, Madde 4/d). “İhracat genel tanımı ile bir ülkede üretilen bir ürünün yurtdışına satılması” şeklinde tanımlanmaktadır.

İhracat; bir malın hem yerel hem de uluslararası mevzuata elverişli bir biçimde ücretli veya ücretsiz olarak, bedelli olarak satmış olsa dahi mal bedelini ülkeye getirme şartı aranmaksızın, gümrükleme işlemleri bitirilmiş bir biçimde Türkiye Gümrük Bölgesinden başka ülkelere ya da Türkiye Gümrük Bölgesinde Serbest Bölgelere yapılan satışı anlatmaktadır (Yılmaz, Özken, 2016: s. 11-12).

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Irak, Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İsrail, Romanya, Rusya, Polonya, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Çin, Bulgaristan, Suudi Arabistan, İran ve Yunanistan bulunmaktadır (TÜİK, 2018).

Türkiye ve Suriye arasındaki yani bu iki ülkedeki ticarete bilhassa 1 Ocak 2007'de yürürlüğe girmiş olan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) sonrasında oldukça önemli artışlar olmuştur, anlaşmanın pozitif yönleri zaten ilk iki senede kendini belli etmiştir. Bu sonucun olumlu ve pozitif olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de 2008 senesinde Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat 2006 senesindekinin iki katına kadar yaklaşmıştır. 2009 ve 2010 yıllarında da ihracattaki artış eğilimi sürmeye devam etmiştir. 2010 yılı ihracatı %29,5 oranında artarak 1,8 milyar doları aşmıştır. Suriye'den yapılan ithalat ise dalgalı bir şekilde seyir etmekle birlikte 700 milyon doların altında seyretmiştir. Suriye'de Mart 2011'de başlayan yönetim karşıtı gösterilerin orantısız güç kullanılarak bastırılması diğer ülkelerin de tepkisine neden olmuştur. Amerika ve Avrupa Birliği Suriye yönetimine karşı iktisadi ve politik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu ülkeleri 27 Kasım 2011'de Arap Birliği ve 30 Kasım 2011'de Türkiye'nin aldığı yaptırım kararları (teпки olarak) takip etmiştir. Türkiye'nin koymuş olduğu yaptırımlar arasında şu noktalar göze çarpmaktadır: Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması, Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarının dondurulması, Suriye hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması, Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin durdurulması ve Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank Kredi Anlaşmasının askıya alınması gibi mühim ekonomik hükümler yer almaktadır. Suriye, 4 Aralık 2011'de, STA (Serbest Ticaret Anlaşması) anlaşmasının askıya alınması (İlk 2 senede iki katına ulaşan bir anlaşma söz konusu olduğu için tabi ki Türkiye bu durumdan negatif olarak etkilenecektir.) ve Suriye'den geçişlerde ek gümrük harcı talep edilmesi de dâhil olmak üzere Türkiye'ye birçok zıt yaptırım kararları almıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak iki ülke arasındaki ticaret, nitekim 2011 senesinin son çeyreğinden itibaren hızlı bir şekilde daralmaya başlamıştır. 2011'in tamamı dikkatle incelendiğinde Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı %12,6, ithalatı %21 aralığında daraldığı ölçülmüştür.

2011 senesinin son çeyreğinde de Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı %51,8, ithalatı ise %57,3 oranında keskin bir daralma göstermiştir. 2012'de Türkiye ile Suriye arasında ikili ticaret oldukça azalmış neredeyse durma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin ihracatı %68,8 azalarak 501 milyon dolara, ithalatı ise %87,2 azalarak 67 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılı sonrasında ise Türkiye'den Suriye'ye yapılan ihracat baya dalgalı bir seyir izlemiştir. 2013 yılında 1,02 milyar dolar olan ihracat, 2014 yılında 1,8 milyar doları aşarak maksimum seviyeye ulaşmış, 2018 yılında ise 1,3 milyar dolara gerilemiştir. 2011 sonrası Suriye'ye olan ihracat ise oldukça fazla gerilemiştir. Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat son yıllarda da dalgalı bir seyir izlemiştir. 2010'da 663 milyon dolar olan ihracat, 2011'de 524 milyon dolara gerilemiştir, sonraki senelerdeyse bu veri 50-115 milyon dolar seviyelerinde dalgalanarak 2018 senesinde 69 milyon dolar olarak belirtilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

3. Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaş devam eden Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın yöntemi genel tarama modelidir. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da

ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleridir. Bu araştırma betimleyici bir yöntemle ve literatürdeki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

4. Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaş devam eden Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. İç savaşın sonuçlarının hala ülkemizi etkilemesi ve güncel bir konu olması sebebiyle bu konunun araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İç savaşın ülkemizi ihracat kapsamında olumsuz olarak etkilemiş olduğu (Tablo 1)'de görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye-Suriye (milyon dolar) ihracat rakamları

Yıllar	İhracat
2003	411
2004	395
2005	552
2006	609
2007	798
2008	1 115
2009	1 425
2010	1 845
2011	1 610
2012	501
2013	1 024
2014	1 801
2015	1 522
2016	1 322
2017	1 363
2018	1 346

Kaynak: TÜİK, 2003-2018

Tabloda (Tablo 1) Türkiye'den Suriye'ye yapılmış olan ihracatın milyon dolar olarak yıllara göre dağılımı verilmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatında yıllara göre artış ve düşüşlerin olduğu görülmektedir. Türkiye ve Suriye arasındaki ticaret, özellikle 2011 yılının son çeyreğinden bu yana oldukça hızlı bir şekilde daralmaya başlamıştır. 2012 yılında ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. 2013 yılından itibaren de Suriye'ye ihracat oldukça dalgalı bir hale gelmiştir. Savaş başlamadan önce yapılan Serbest Ticaret Anlaşması sayesinde resmen ilk iki yılda iki katına ulaşan bir ticaretin iç savaş sonrası yaptırımlarla beraber hızla daralmaya başlaması Türkiye için ekonomik olarak iyiye giden bir ilişkiyi sonlandırmasına sebep olmuştur.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 2) Suriye'nin 2003 ve 2017 yılları arasında Türkiye'den ithal ettiği yani Türkiye'nin Suriye'ye ihraç ettiği ürünlerin dağılımı yer almaktadır. Serbest Ticaret Anlaşması yıllarındaki artış ve Savaş yıllarındaki özellikle 2011 ve sonrasındaki oranların düşmesi hususu iki ülke arasındaki ticaretin daraldığının bir göstergesidir.

Tablo 2. Türkiye'den Suriye'ye ihraç edilen ürünlerin yıllara göre dağılımı

Ürün	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ayakkabı ve Şapkalar	0.032	0.29	0.066	0.094	0.10	0.10	0.10	0.082	0.099	0.10	0.099	0.72	0.49	0.57	0.55
Ağaç Ürünleri	0.23	0.14	0.45	1.2	1.8	0.37	0.28	0.23	0.30	1.2	0.097	0.098	0.14	0.17	0.47
Enstrümanlar	0.19	0.25	0.46	0.46	0.72	0.72	0.32	0.22	0.26	0.48	0.35	0.81	0.57	1.2	0.68
Gıda Maddeleri	0.77	0.87	1.5	1.9	1.1	5.5	3.5	2.6	3.3	10	18	19	16	18	19
Hayvan Derileri	0.033	0.063	0.042	0.040	0.059	0.068	0.047	0.059	0.034	0.058	0.066	0.24	0.039	0.055	0.059
Hayvansal ve Bitkisel Ürünler	2.3	3.7	4.3	5.3	3.8	7.7	3.2	2.2	4.1	12	18	15	13	14	12
Hayvansal Ürünler	0.032	0.11	0.18	0.21	0.83	1.3	1.2	2	1	1.1	4.8	5.3	5.9	5.6	5.3
Kâğıt Ürünleri	2.5	3.5	2.5	1.6	2	2.6	1.2	1.5	1.3	5.1	6.7	4	4.3	4.2	3.9
Kimyasal Ürünler	4.2	5.3	4.4	4.3	4.1	4.9	3.6	3.1	3.8	5.4	3.6	4.1	5.4	5.9	5.2
Kıymetli Madenler	0.0067	0.032	0.00019	0.0029	0.013	0.070	0.0062	0.0066	0.018	0.050		0.023	0.00068		0.00035
Madenler	10	12	12	16	13	18	17	14	28	13	6	7.2	9.2	6.3	7
Makineler	19	13	14	12	23	14	11	7.3	9.3	9.2	4.5	5.6	5.2	6.7	6.3
Mineral Ürünler	35	30	28	18	27	18	34	46	29	9.3	5.4	6.5	7.3	4.4	5.8
Plastik ve Kauçuk	6.5	9.3	5.8	7.8	8	7.2	4.9	4	5.5	5.5	3.6	3.7	4.6	4.7	5.1
Sebze Ürünleri	1.1	1.4	7.3	8.3	1.9	2.7	5.9	5.1	3.3	14	15	11	10	15	14
Silahlar	0.0070				0.072	0.27	0.033	0.032	0.016		0.21	0.052	0.10	0.054	0.013
Taş ve Cam	1.5	1.6	2.8	3.5	1.6	2	1.8	1.8	1.5	0.68	0.61	0.60	0.32	0.26	0.41
Taşıma	3.7	4.5	7	8.3	4	3.4	3.6	2.8	2	0.84	2.4	4.6	6.2	6.2	6.1
Tekstil	12	14	8.7	10	7	9.4	7.5	6	6.7	11	9.2	11	9.2	6.3	6.8
Sanat ve Antika		0.00025			0.00054		0.0016	0.00025					0.00015		
Çeşitli	0.25	0.35	0.29	0.21	0.81	1.3	0.70	0.93	0.97	0.77	0.55	0.88	1.5	0.65	0.94

Kaynak: The Observatory of Economic Complexity, 2003-2017

2018 yılı temel alınırca Türkiye'nin Suriye'ye ihraç etmiş olduğu asal kaynaklar şunlardır: yolcu beraberindeki ürünler, hayvan yemi, buğday unu, bisküvi, canlı tavuk, ayçiçeği yağı, çimento, su ve petrol gazlarıdır. İç savaşın yaşandığı 2011 yılında (Tablo 2) ihraç edilen ürünlerindeki payların hemen hemen hepsinde bir azalma yaşandığı görülmektedir.

Sonuç

Ülke ekonomisi için ithalat ve ihracat çok önemlidir. Dış satım anlamına gelen ihracat kavramı ülkelerin yaşam kalitesi için oldukça önemlidir (Kaya, 2009: s. 5). Uluslararası alanda söz sahibi olabilmenin en temel şartı güçlü bir ekonomiye sahip olmaktır. Güçlü bir ekonomi için de ülkeler pahalıya mal edebilecekleri ürünleri ithal ederken aynı mantıkla hareket eden diğer ülkelere de mal ihraç ederler. Bu durum ülkelere ekonomik olarak oldukça önemli kazançlar sağlar. Türkiye'nin dış ticaret ortakları arasında Suriye'nin yerinin diğer ticaret ortaklarına kıyasla ihmal edilebilir bir seviyede olduğu söylenebilir. Türkiye'nin 2018 yılı temel alındığı zaman Suriye'ye ihraç edilen asal kaynaklar şunlardır: yolcu beraberindeki ürünler, hayvan yemi, buğday unu, bisküvi, canlı tavuk, ayçiçeği yağı, çimento, su ve petrol gazlarıdır (OEC, 2003-2017).

Komşu bir ülkede veya herhangi bir Dünya ülkesinde yaşanacak olan herhangi bir olumsuzluğun sonuçlarının kimi ülkeye az kimi ülkeye de fazla yansıtacağı kabul edilmelidir. Tabi ki o ülke ile sınır komşusu durumunda olmak bu olumsuzluklardan daha fazla etkilenme olasılığını da arttıracaktır çünkü ister istemez olumsuzluklardan bir veya birden fazlası o ülkeye sıçrayacaktır. Bu sorunların başında ekonomi gelirken sosyal, siyasal vb. diğer sorunları da beraberinde getireceği bir gerçektir. Bu çalışmada, Suriye'deki iç savaşın sınır komşusu olan Türkiye'ye ekonomik olarak etkisi değerlendirilmiştir. Tabi ki tek sorun ekonomik olmamıştır. 2011 yılında Suriye'de iç savaş başlamış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu durum tüm Dünya'nın odak noktası olmuştur. Bu savaşın tek sebebi olmadığı birden fazla sebebi olduğu oldukça açıktır. Fransız mandası, Baas Partisi ve Hafız Esad, Beşşar Esad, ekonomik nedenler, sosyal nedenler, siyasi nedenler, psikolojik faktörler, rejimin politik baskıları, bölgesel ve küresel güçler, Sünni-Alevi çatışması... Azar, iç faktörler ve dış faktörlerin sonucu olarak beliren etkenlerin etkisiyle derinlemesine bölünmüş cemiyetlerde ortaya çıkan sorunları ifade etmek için "*Müzmin Toplumsal Çatışma Teorisi*" terimini kullanmıştır. Suriye'deki iç savaşın nedenleri bu teoriye göre de değerlendirilebilir (Azar, 1990: s. 7; Azar ve Haddad, 1986: s. 1339; Atlıoğlu, 2018).

Türkiye ve Suriye arasındaki yani bu iki ülkedeki ticarete bilhassa 1 Ocak 2007'de yürürlüğe girmiş olan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) sonrasında oldukça önemli artışlar olmuştur, Anlaşma'nın pozitif yönleri zaten ilk iki senede kendini belli etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

İki ülke arasındaki dış satım (Türkiye'den Suriye'ye) neredeyse iki katına ulaşmıştır. 2011 yılında meydana gelen Suriye iç savaşı uluslararası toplumların tepkilerine sebep olmuş ayrıca ekonomik ve siyasi olarak da yaptırımları beraberinde getirmiştir. Amerika ve Avrupa Birliği'nin yanında Türkiye Cumhuriyeti de bir takım yaptırım kararları almıştır. Tabi ki bu karşılık Suriye'de Türkiye'ye karşı bir takım yaptırım kararları almıştır. Bunların bir sonucu olarak Türkiye ve Suriye arasındaki ticaret 2011 senesinin son çeyreğinden itibaren hızlıca daralmıştır. Bir sonraki senede yani 2012 senesinde ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. Suriye'de yaşanmış ve yaşanmaya devam eden bu olumsuzluklardan Türkiye'nin ihracatı da etkilemiştir. Her ne kadar diğer ülkelere kıyasla daha az ihracat yaptığı bir ülke de olsa sonuçta Türkiye ekonomisini etkilemiş olduğu gerçeği yadsınamaz bir gerçektir. 2013 yılından itibaren de Suriye'ye ihracat oldukça dalgalı bir hale gelmiştir. İç savaş öncesi ve sonrası dönemlerde Türkiye ve Suriye arasındaki ihracat değerlerinde farklılıklar olduğu bulunmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı; OEC, 2003-2017).

Suriye iç savaşının öncelikle kendisine ve sonrasında da bölgedeki komşu ülkelere hatta diğer ülkelere olan etkileri, iç savaşın bölgesel anlaşmazlıklarının yanı sıra çevre ülkelerde de

yerel problemlere sebep olduğu görülmektedir. Genel olarak Suriye'deki iç savaş ülkelerin ve Suriye'nin ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. Suriye iç savaşının bölge ülkelerine olan etkilerini göç, devlet yapısına etki, radikalleşme, sosyal yapıya etki, ekonomi ve güvenlik olmak üzere sıralamak mümkündür. *Ekonomik bağlamda Suriye iç savaşı nedeniyle Türkiye'nin bölgedeki ekonomik pazarlarında kayıp yaşadığı ve bu durumun Türkiye'yi yeni pazarlar aramaya yönelttiği yadsınamaz bir gerçektir. Krizin en büyük yükünü Türkiye'nin taşıdığı da söylenebilir. Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat payında azalma olmasının yanı sıra mültecilerinde/sığınmacılarında Türkiye'ye akın etmesiyle beraber ekonomik olarak yükü oldukça artmıştır. Türkiye meydana gelen iç savaş sonrasında hem hâlihazırdaki ihracat pazarını kaybetmiş, yeni pazar arayışına girmek zorunda kalmış hem de sosya-kültürel olarak etkilenmiştir. Türkiye'nin bu bağlamda sadece ekonomik olarak da etkilenmediği ayrıca belirtilmesi gereken bir husustur.*

Bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacılar, bu çalışmada yer verilen ülkeleri daha da genişletebilir veya ekonomik değişkenleri farklılaştırabilir. Araştırmacılar küresel anlamda hangi ülkenin ekonomisini ne derece etkilediği üzerinde çalışabilecekleri gibi farklı sorunları (sosyal, siyasal, kültürel) da ele alabilirler. İthal veya ihraç edilen ürünleri de bu çalışmadaki gibi kalem kalem ayrıca inceleyebilirler.

Kaynakça

- Altundeğer, N. ve Yılmaz, M.E. (2016). "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, Vol. 21 Issue 1, p. 289-301.
- Athioğlu, Y. (2018). Suriye iç savaşı ve müzmin toplumsal çatışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 129-156.
- Ayrancı, Z. Ş. (2006). *Türkiye-Suriye İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Azar, E. (1990). *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Case*, (Aldershot: Dartmouth Publishing Company).
- Azar, E. ve Robert H. (1986). "Lebanon: An Anomalous Conflict?", *Third World Quarterly*, 8(4), 1337-1350.
- Azar, Edward; Paul, Jureidini ve Ronald Mc Laurin. (1978). "Protracted Social Conflict: Theory and Practice in the Middle East", *Journal of Palestine Studies*, 8 (1): 41-60.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, s. 61.
- Bulut, E. (2014). "Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticaretindeki Gelişmeler", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:7, s. 143-156.
- Çağlar, M. T. (2014). "2011 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi", Lisansüstü Seminer Çalışmaları Serisi, TÜBİTAK 1001 Projesi, Proje No: 112K172.
- Çatuk, C., & Aydın, K. (2019). Suriye Savaşının Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Dış Ticarete Etkisi Esat Atalay. *Euroasia Journal*, 25.
- Göçer, İ. Ve Çınar, S. (2015). "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 10, 2015, ISSN: 1309 – 4289, s.51-68.
- Göney, S. (1993). *Siyasi Coğrafya*, Cilt: 2, İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 3820, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 103, İstanbul.

- Günel, K. (1994). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- İhracat Yönetmeliği (2021). “Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar”, Erişim: 19.07.2021
- Karakoyun, İ., Özbek, A. ve Demircan, A. (2013). “Suriye Krizinin Türk Dış Ticaretine Etkisi”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 477, s. 223-238.
- Kaya, F. (2009). *Dış Ticaret İşlemeleri Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 3-13.
- Kaypak, Ş. ve Bimay, M. (2016). “Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-kültürel Etkileri: Batman Örneği”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 1, Batman.
- Kılınç, E., Koçarslan, H., Paksoy, M.H. ve Tunç, A. (Mayıs 2015). “Suriyelilerin Ekonomik Etkisi: Kilis İli Örneği”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, s. 143.
- Koyuncu, A. A. (2016). *Suriye’de Azınlıklar Arası İlişkiler*, Okur, M. A. ve Salık, N. (ed.), Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mülteciler Derneği. (2019). Türkiye’deki Suriyeli Sayısı, <https://multeciler.org.tr/>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.
- Özdemir, Ç. (2016). “Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?”, Sayfa: 81–102.
- Özdemir, E. (2017). “Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye’ye Etkileri”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s. 114-140.
- Ramsbotham, O., Hugh M. ve Tom W. (2011). “*Contemporary Conflict Resolution*”, (Cambridge: Polity Press).
- Ramsbotham, Oliver. (2005). “The Analysis of Protracted Social Conflict: A Tribute to Edward Azar”, *Review of International Studies*, 31 (1): s. 109-126.
- Reçber, K. ve Ayhan, V. (2013). “Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri”, *Alternatif Politika Dergisi*, Sayı: 5, s. 324-340.
- Sağlam, Z. (2006). *Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Konuları İtibariyle Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2018). Türkiye’nin Suriye’ye İhracatı, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 31.12.2019.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Türkiye’nin Suriye’ye İhracatı, <https://ticaret.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 31.12.2019.
- Takım, A. ve Ersungur, Ş. M. (2010). “Dâhilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, Sayfa 289.
- The Observatory of Economic Complexity: OEC. (2003-2017). Türkiye’den Suriye’ye İhraç Edilen Ürünler, <https://oec.world/en/>, Erişim Tarihi: 25.10.2019.
- The World Bank. (2017-2019). Population Total, Nüfus Verileri, <https://www.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 25.08.2019.
- TÜİK. (2015-2019). Temel İstatistikler, İstatistik Göstergeler, Veritabanları, Nüfus İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, Erişim Tarihi: 31.01.2020.
- Türk Coğrafya Kurumu. (06 Mayıs 2020). Dünya Haritaları ve Türkiye Haritası, Turkish Geographical Society, <http://www.tck.org.tr/kaynak/tr/haritalar/>, Erişim Tarihi: 01.02.2020.

Yazıcı, H. ve Koca, N. (2018). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Pegem Akademi, Ankara, s. 4.

Yılmaz, M. ve Özken, A. (2016). “İhracat Prosedürleri”, Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği İhracat Danışmanlığı Programı, <http://www.daib.org.tr/index>, s. 11-12.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.